

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ (1921 – 1939 рр.): ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті подається періодизація розвитку історичних знань, що стосуються національно-культурної політики України 1921 – 1939 рр.

Ключові слова: історіографія, історична наука, національно-культурна політика.

У сучасних умовах побудови незалежної України, коли одним з першочергових завдань стало вироблення орієнтирів державного будівництва, надзвичайно важливою є проблема національно-культурної політики. Аналіз минулих досягнень та помилок дає змогу більш аргументовано формулювати завдання сьогодення. При цьому особливої уваги заслуговують ті часи, коли у владних структурах формувалися системні підходи до розв'язання цієї проблеми. Один з таких періодів – 1921 – 1939 рр., коли утвердилися основні економічні та соціально-політичні засади функціонування радянської держави. Значну роль у формуванні тоталітарного режиму відіграла національно-культурна політика компартійної верхівки. Тому визначення суті такої політики має не лише наукову, але й практичну цінність для сьогодення.

Історіографічна спадщина увібрала в себе тисячі монографій, брошур, нарисів, статей, дисертацій, що присвячені найрізноманітнішим аспектам вітчизняної історії означеної доби. Але через теоретико-методологічну “закомплексованість” історичної науки, її фактичне підпорядкування офіційній політиці, догматичним схемам і канонам правлячої партії нерідко пропагувалась зовсім інша історія – заретушована, приглянцьована, а то й відверто фальсифікована.

Серед пріоритетних напрямів історичної науки стоїть завдання дослідження переломних етапів історії України. В зазначений період в Україні утверджувалась радянська влада, закладалися підвалини довгострокової державної політики в галузі культури. Серед обставин, у яких розгортався цей процес, слід виділити національну проблему, яка набула в той час особливого значення. Під впливом революційних подій зросло національне самоусвідомлення українців, посилювався національний рух. Нова влада мусила враховувати ці моменти при розробці як загальних принципів державного устрою УСРР, так і завдань культурного будівництва. За цих умов національна культура стала об'єктом державної політики. Чим керувалась державна влада, проголошуючи ті чи інші завдання в сфері національної культури? Які методи застосовували для їх виконання? До яких наслідків це призвело? Відповіді на ці питання мають принципове значення і є злободенними для нинішнього етапу розвитку нашого суспільства.

Упродовж десятиліть це питання залишалося поза увагою українських істориків. Згідно з комуністичними канонами для з'ясування цієї проблеми використовувався “класовий” принцип. Національні відносини висвітлювалися за усталеною схемою: критика буржуазного націоналізму, пропаганда пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів, духовна єдність культур при месіанській ролі “старшого брата”. При цьому радянський спосіб розв'язання національного питання, яке оголошувалося вирішеним, вважався єдиною можливістю і правильним. Уся складність та суперечливість питання національно-культурного будівництва не враховувалася. Такий односторонній підхід не міг сприяти об'єктивному висвітленню питання, а відтак набула наукової актуальності і практичного значення тема національно-культурної політики радянської держави.

Внаслідок такого підходу національна політика компартійного керівництва в зазначений час фактично випала з поля дослідження істориків радянської України. Тому пріоритет у вивченні цього питання належав закордонним історикам, представникам української діаспори. Проте їх дослідженням відчутно не вистачало джерельної бази, їх дослідження часто спиралися на періодичні видання, в кращому випадку до цього додавалися власні спогади.

Праці істориків і публіцистів не радянської України, які були написані в 1930-х роках, тобто за свіжими слідами здійснення національної політики в СРСР. Ці дослідження цікаві, перш за все тим, що вони показують, як радянська українська громадськість за межами СРСР сприймала більшовицьке вирішення національного питання в Україні. До головних переваг цих робіт можна віднести їх ідеологічну незаангажованість, більшу об'єктивність у порівнянні з тогочасними працями радянських істориків. Перш за все це стосується виданої у 1937 р. у Варшаві брошури З. Садовського "Національна політика совітів на Україні" та праці автора з ініціалами М.С. (М. Гузар) "Україна і національна політика Совітів"¹.

Пояснити антиукраїнську суть національної політики більшовицького керівництва більш широкому європейському загалу намагався у своєму паризькому дослідженні М. Славинський². Проте у цих роботах відчувається брак джерельної бази, адже всі свої висновки дослідники робили на основі тогочасних періодичних видань Радянського Союзу, тому вагомих доказів своїм думкам автори не завжди могли навести. Ці роботи радше яскрава публіцистика, аніж ґрунтовні історичні дослідження.

Близька ідейна спорідненість з вищеназваною групою дослідників характерна і для істориків української діаспори, які писали свої роботи в часи існування СРСР. У ряді цих праць автори розглядали ті чи інші питання, які стосувалися національної політики компартійного керівництва в 20 – 30-ті рр. ХХ ст. Так, наприклад, І. Майстренко у своїх працях звернув увагу на роль і значення українських націонал-комуністів у здійсненні такої політики, проаналізував причини їх невдач³. До цього ж питання звернувся у своїй монографії В. Наддніпрянець⁴.

Однією з найбільш помітних монографій, присвяченій досліджуваній нами проблемі, стала робота Г. Костюка "Сталінізм в Україні"⁵, у якій автор робить спробу вивчення теорії, тактики і стратегії більшовизму в національному питанні.

Важливим доробком у вивченні національної політики більшовицького керівництва в Україні протягом 1930-х років стали також праці М. Прокопа⁶, Р. Паклена⁷, П. Феденка⁸, С. Николишина⁹ тощо. Проте у всіх дослідженнях другої групи робіт розглядалися лише загальні аспекти проведення національної політики, бракувало доказів для підтвердження тієї чи іншої думки.

Значним вкладом в розробку проблеми національно-культурного будівництва на початку 20-х рр. ХХ ст. стали дослідження Ф. Пігідо, Ю. Бориса, І. Майстренка, М. Стахіва, Є. Пастернака та ін.¹⁰ Аналізуючи загальні тенденції політики більшовицької влади в Україні в перші пореволюційні десятиліття, автори висвітлювали й дії цієї влади в питаннях національної культури. В роботі С. Николишина "Культурна політика більшовиків і український культурний процес"¹¹ основну увагу приділено формуванню періодизації та аналізу загальних принципів культурної політики більшовиків. Автор визначив період кінця 1919 – поч. 1923 р. як період пом'якшеної русифікації, розкрив обставини, що спонукали більшовиків до зміни тактики у проведенні культурної політики в Україні на початку 20-х рр.

Дана проблема знайшла відображення і в одному з найбільш ґрунтовних історичних досліджень української діаспори – багатотомній "Енциклопедії українознавства"¹². В ній дається як узагальнююча характеристика національно-культурного процесу в Україні на початку 20-х рр., так і різних ділянок культурного життя. В словниковій частині міститься матеріал про окремі події та осіб того часу, замовчуваних підцензурною наукою радянської України.

Конкретні умови, в яких розгортався національно-культурний процес 20-х рр., розглянуті в роботах К. Кононенка, В. Лисого, В. Наддніпрянца, О. Юрченка та ін.¹³

До наступної групи робіт з вивчення національно-культурної політики компартійного керівництва в Україні належать праці дослідників радянських часів. Але якщо на початку 1930-х років ще існувало якесь розмаїття думок з цього приводу, провадилися дискусії з національного питання, то згодом ніякого критичного осмислення національної політики не допускалося. Сумніватися у правильності національної політики компартійного керівництва СРСР заборонялося.

Чи не єдиним винятком у цьому плані стала праця І. Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація"¹⁴, у якій він на основі аналізу творів засновників "марксизму-ленінізму" намагався піддати сумніву правильність проведення національної політики в СРСР, проводив думку про те, що така політика є антиленінською. Проте в СРСР ця праця була оголошена антирадянською, автора виключили із спілки письменників, він опинився за ґратами.

Варто зазначити, що деякі питання розглядалися досить об'єктивно, особливо це стосується історичних досліджень часів хрущовської "відлиги". Особливої уваги в цьому плані заслуговують праці Ю. Бабка¹⁵, який дослідив національні моменти у формуванні компартійного керівництва України і динаміку зрушень частки українців КП(б)У протягом 1930-х років. Взагалі радянські історики оминали стороною питання національної політики компартійного керівництва у 1930-ті роки, терміни "національна політика" і "дружба народів" стали вважатися синонімами.

Одним з найперших досліджень українських істориків часів "перебудови" СРСР та після здобуття Україною незалежності стала робота Я. Дашкевича¹⁶, який, окрім всього, для означення національної політики в 1921 – 1939-ті роки запропонував вживати термін "національна реформа". Вагомим для тих часів була також видана в 1990 р. брошура С. Бритченка¹⁷. Проте це були лише перші спроби об'єктивно оцінити національну політику компартійного керівництва в 1930-х роках.

Значно більше робіт, присвячених цій проблемі, було написано українськими дослідниками у 90-ті роки ХХ ст. Зі здобуттям Україною незалежності українські історики звертали чимало уваги на ті проблеми національно-культурного розвитку, які існували в Україні у зазначений час. Так, наприклад, Г. Касьянов у своєму дослідженні¹⁸ звернув увагу на долю української інтелігенції, на складний процес формування так званої "нової" інтелігенції, діяльність якої мала стати надійним засобом формування комуністичних ідеалів в українського народу. Проблему національно-культурного життя України подано через призму взаємовідносин влади й головного носія української культури – української інтелігенції. Ці ж питання були порушені в його спільній праці з В. Даниленком¹⁹.

Цілий ряд важливих проблем постає перед читачем в колективній монографії В. Даниленка, Г. Касянова та С. Кульчицького "Сталінізм в Україні: 20 – 30-ті роки"²⁰. На основі архівних джерел та друкованих видань того часу автори намагаються показати закономірність згорання політики коренізації в Україні після 1933 р., розповідають про злочини сталінського режиму на території України. В роботі були розглянуті питання ідеологічних принципів більшовицької політики, становлення адміністративних основ у культурному житті УСРР.

Широке коло питань, що висвітлюють історичні умови національно-культурного процесу на Україні розглянуто в монографії С. Кульчицького "Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928 рр.)"²¹.

Питання проведення та згорання політики українізації порушують у своїх публікаціях Я. Верменич і А. Слюсаренко²², С. Кульчицький²³, Ю. Шаповал²⁴ тощо. Я. Верменич, Д. Бачинський²⁵, як і В. Даниленко²⁶ у своїх дослідженнях звертають також увагу, слідом за Я. Дашкевичем, на недосконалий понятійний апарат, і, зокрема, на недоречність вживання термінів "українізація" та "коренізація" щодо національної політики України. Автори доводять, що суперечливий характер розвитку національної політики на початку 20-х рр. значною мірою був обумовлений небажанням багатьох комуністів, передусім керівників, здійснювати проголошений новий курс в національній політиці. Ті ж самі дослідники звертають увагу на вимушеність поступок більшовиків у національному питанні, називають причини запровадження українізації²⁷. Влучний термін "більшовизація" щодо національно-культурної політики більшовиків у 1930-ті роки застосував у своєму дослідженні В. Даниленко²⁸.

Досліджувальної проблеми, певною мірою, торкаються автори загальних праць, присвячених міжнаціональним відносинам в Україні на тому чи іншому етапі її історичного розвитку. Серед таких праць слід назвати брошури і статті Л. Нагорної, В. Савельєва, Ю. Войцехівського, В. Сергійчука, та ін.²⁹

Позитивної оцінки дістали фундаментальні збірки документів, присвячені окремим національним меншинам в Україні. Однією з перших стала збірка "Німці в Україні. 20 – 30-ті роки ХХ століття"³⁰, яка привернула увагу не лише українських дослідників, а й науковців зарубіж-

них країн. У ній серед цілого комплексу архівних матеріалів, представлені документи, що висвітлюють організацію та проведення досліджень національних меншин.

Серед названих робіт помітно виділяється монографічна праця О. Рафальського "Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис"³¹, де на широкому історіографічному та фактичному матеріалі досліджено провідні тенденції розвитку знань з історії національних меншин України у ХХ столітті.

У роботах вищевказаних вчених досліджуються фундаментальні питання етнонаціонального та етнополітичного поступу українського суспільства, окреслюються умови становлення етносоціальних суб'єктів, визначаються напрями їх формування, переосмислюється традиційне уявлення щодо ролі етнічності в політиці, обґрунтовується система міжетнічних та міжнаціональних відносин, характеризуються їх форми, створюються нові підходи, вільні від ідеологічної заданості, у ґрунтовному осмисленні загальнотеоретичних етнонаціональних проблем.

За підтримки Національної академії наук України у 1995 р. Інститут національних відносин і політології (з 1998 р. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України) видав книгу "Національна культура в сучасній Україні"³². В ній висвітлюються актуальні проблеми розвитку сучасної української культури. Закономірності і тенденції в культурному житті України розглядаються в контексті процесу державотворення, духовного відродження та формування національної самосвідомості.

У своєму дослідженні О. Удод³³ проаналізував політику тоталітарної держави у сфері ідеології та духовного життя, з'ясував механізм та етапи політизації, одержавлення та ідеологізації історичної науки. В роботі були охарактеризовані методи пропаганди історичних знань як органічної частини системи ідеологічного перевиховання з метою руйнування традицій народу та нав'язування нової суспільної свідомості на основі класової теорії; розкрито своєрідність становища української історичної науки в 1920 – 1930-х рр.

Багато робіт українських істориків присвячено долі представників національних меншостей України у зазначений період. Особливо це стосується етнічних меншостей, які проживали на території України. Серед таких робіт треба виділити статті О. Рубльова та В. Репринцева³⁴, С. Кульчицького³⁵, Л. Якубової³⁶, Б. Чирка³⁷ тощо. Корисним для дослідника цієї проблеми буде історико-картографічний атлас "Національні меншини в Україні 1920 – 1930-ті" (упорядник М. Панчук)³⁸. Питання примусового виселення представників національних меншостей з місць постійного проживання у 1935 – 1936 рр. розглядає у своїй монографії І. Винниченко³⁹.

Цієї ж проблеми – долі етнічних меншостей в Україні – стосуються також дослідження Т. Єременко⁴⁰, змістовна монографія Б. Чирка⁴¹, спільна робота Б. Чирка та В. Євтуха⁴². На сторінках робіт, які стосуються 1932 – 1938 рр., автори на основі раніше невідомих широкому загалу архівних документів розглядають зміни акцентів у здійсненні національної політики стосовно національних меншостей, депортації польського та німецького населення, а потім і згортання процесів коренізації. Проте на взаємозв'язок такого ставлення до розвитку етнічних меншин України і національної політики стосовно власне українців у вищевказаних монографіях звертається мало.

Проблема, що стосується українців у 1920 – 1930-х рр., що мешкали за межами УРСР, проведення серед них політики коренізації та її згортання – порушив у своїй монографії В. Сергійчук⁴³.

В дисертації Розовика Д.Ф. "Національно-культурне будівництво в Україні у 1917 – 1920 рр."⁴⁴, що була захищена у 2004 р. досліджується національно-культурне будівництво визвольних змагань українського народу 1917 – 1920 рр. На основі комплексного вивчення джерельної бази і літератури висвітлюються головні напрямки національно-культурних перетворень революційної доби. Розкривається участь у цьому процесі українських урядів, місцевих органів влади, громадських, культурних організацій, політичних партій, профспілок, кооперативних об'єднань, меценатів, цивільного населення. Показується вплив культурних перетворень на державне будівництво, підвищення культурно-освітнього рівня громадян, ідейне, національне, патріотичне, естетичне виховання населення. З'ясовується місце і роль освіти й культури в посиленні економічної незалежності України. Відображається гостра політична боротьба, яка точилася навколо національно-культурного будівництва. Визначається коло проблем, які потребують дальшої наукової розробки з названої теми.

Отже, вітчизняними й зарубіжними істориками проведена значна робота з дослідження 1921 – 1939 рр., зібрано й узагальнено значну кількість історичних джерел, на основі яких показано процеси складного політичного життя України. Період 20–30-х рр. ХХ ст. був складним і суперечливим. Всі його протиріччя знайшли відображення в сфері культури. Характер і спрямованість національно-культурного розвитку багато в чому залежала від державного статусу УСРР.

Перехідні етапи історії завжди приховують у собі невичерпні пізнавальні можливості, дають підґрунтя для теоретичних узагальнень і концептуальних побудов. Вивчення саме 1920 – 1930-х рр. залишається дуже актуальним. Ми повинні намагатися зрозуміти, що відбулось в Україні за кілька десятиліть радянської влади.

Спираючись на нові науково-дослідницькі погляди й концепції та можливості, привнесені в науку демократичними перетвореннями на сучасному етапі, значно ширше і по-новому розкриваються цілісні і окремі маловивчені або недосліджені аспекти національно-культурної політики України в 1921 – 1939 рр.

¹ Кульчицький С. В. Зміст радянської українізації 20-х років // Сучасність. – 1999. – № 9. – С. 66 – 70.

² Славинский М.А. Национально-государственная проблема в СССР. – Париж. – 1938. – 80 с.

³ Майстренко Иван. Национальная политика КПСС в ее историческом развитии. – Мюнхен, 1978. – 223 с.

⁴ Наддніпрянець В. Українські націонал-комуністи: їх роль у визвольній боротьбі України 1917 – 1950. – Мюнхен, 1956.

⁵ Костюк Г.О. Сталінізм в Україні (ґенеза і наслідки): Дослідження і спостереження сучасника / Пер. з англ. – К., 1995. – 508.

⁶ Прокоп Мирослав. Україна і українська політика Москви. – 3-тє видання. – Б.М. Сучасність – 1981.

⁷ Паклен Р. Правда про Московську національну політику на Україні та за її межами. – Б.М., 1959. – 131 с.

⁸ Феденко Панас. Марксистські та більшовицькі теорії національного питання. – Мюнхен, 1960. – 78 с.

⁹ Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний процес. – Б.М. – 1947.

¹⁰ Борис Ю. Советизация Украины 1917 – 1923. Коммунистическая теория и практика самоопределения наций. – Эдмонтон, 1980. – 212 с.; Майстренко І. Історія комуністичної партії України. – Мюнхен, 1979. – 256 с.; Майстренко І. Национальная политика КПСС в ее историческом развитии. – Б.м., 1978. – 223 с.; Пастернак Є. Україна під більшовиками (1919–1939). – Торонто, 1979. – 327 с.; Пігідо Ф. Україна під більшовицькою окупацією: Матеріали до боротьби українського народу в 1920–1930 роках. – Мюнхен, 1956. – 144 с.; Сильницький Ф. Национальная политика КПСС в период с 1917 по 1922 год. – Мюнхен, 1981. – 314 с.

¹¹ Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний процес. Публіцистичні рефлексії. – Б.м., 1947. – 199 с.

¹² Енциклопедія українознавства: В 2-х тт. – Мюнхен, Нью-Йорк, 1949; Словникова частина – Париж, Нью-Йорк, 1955–1980.

¹³ Кононенко К.С. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1920-1960. – Мюнхен, 1965. – 535 с.; Лисий В. Державний статус УСРР в 1917-1923 роках. – Мюнхен, Нью-Йорк, 1963. – 117 с.; Наддніпрянець В. Українські націонал-комуністи. Їх роль у Визвольній боротьбі України 1917-1956. – Мюнхен, 1971. – 402 с.

¹⁴ Дзюба І.М. Інтернаціоналізм чи русифікація? – К., 1998. – 276 с.

¹⁵ Бабко Ю.В. Дванадцятий з'їзд КП(б)У. – К., 1962. – 151 с.; його ж. Партійне будівництво на Україні у 1933–1937 рр. – Львів, 1971. – 180 с.

¹⁶ Дашкевич Я.Р. Українізація: причини і наслідки // Слово і час. – 1990. – № 8. – С. 56 – 57.

¹⁷ Бритченко С.П. Деякі питання розвитку національних відносин на Україні. – К., 1990. – 48 с.

¹⁸ Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920–1930-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992. – 176 с.

¹⁹ Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20 – 30-ті роки). – К., 1991. – 96 с.

²⁰ Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. – К., 1991. – 342 с.

²¹ Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928 рр.). – К., 1996. – 396 с.

²² Верменич Я.В., Слюсаренко А.Г. Політика коренізації в Україні (20–30-ті роки) досвід і уроки // Теоретичні проблеми вітчизняної історії, історіографії і джерелознавства. – К., 1993. – С. 33 – 44.

²³ Кульчицький С.В. Курс – українізація // Родина, Москва. – 1999. – № 8. – С. 108 – 110; його ж. Депортації польського і німецького населення з України (1934 – 1937 рр.) / Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 4. – К., 1998. – С. 196 – 207.

- ²⁴ Шаповал Ю.І. Октябрьський націоналізм // Родина, Москва. – 1999. – № 8. – С. 122 – 125.
- ²⁵ Верменич Я.В., Бачинський Д.В. "Українізація": зміст та походження поняття // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 140 – 156.
- ²⁶ Даниленко В.М. До витоків політики "українізації" // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К., 1993. – С. 53 – 68.
- ²⁷ Даниленко В.М., Верменич Я.В. Троянський кінь "українізації" // Віче. – 1997. – № 5. – С. 145 – 162.
- ²⁸ Даниленко В.М. Згорання "українізації" й посилення русифікаторських тенденцій у суспільно-культурному житті Радянської України // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 2. – К., 1996. – С. 96 – 116.
- ²⁹ Нагорна Л.П., Савельєв В.Л. Сучасні етнічні процеси в контексті конфліктології // Український історичний журнал. – 1993. – № 9, Войцехівський Ю.С. Поляки України. // Там само. – 1993. – № 9. Сергійчик В. Німці в Україні. // Там само. – 1993. – № 10.
- ³⁰ Німці в Україні. 20–30-ті роки ХХ століття. Збірник документів державних архівів України. – К. – 1994. – 243 с.
- ³¹ Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. – К. – 2000. – 445 с.
- ³² Національна культура в сучасній Україні (Голова ред. колегії І.Ф. Курас). – К., 1995. – 336 с.
- ³³ Удод О.А. Історія в дзеркалі аксіології: Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу в 1920–1930-х роках. – К., 2000. – 292 с.
- ³⁴ Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 30-ті роки / З архівів ВУЧК ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1 – 2. – С. 116 – 155.
- ³⁵ Кульчицький С.В. Депортації польського і німецького населення з України (1934 – 1937) / Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 4. – К., 1998. – С. 196 – 207.
- ³⁶ Якубова Л.Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20 – 30-ті роки): коренізація і денаціоналізація // Укр. іст. журн. – 1999. – № 1. – С. 41 – 55.
- ³⁷ Чирко Б. Нацмен? Значить ворог // З архівів ВУЧК ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1–2. – С. 95–111.
- ³⁸ Національні меншинства України. 1920–30-ті роки. Історико-картографічний атлас / Ін-т національних відносин і політології НАН України. – К., 1996. – 103 с.
- ³⁹ Винниченко І.І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання. – К., 1994. – 126 с.
- ⁴⁰ Єременко Т.І. Польська національна меншина на Україні в 20–30-ті рр. ХХ ст. – К., 1994. – 72 с.
- ⁴¹ Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20 – 30 роки ХХ ст.). – К., 1995. – 215 с.
- ⁴² Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920 – 1990-ті роки). – К., 1994. – 182 с.
- ⁴³ Сергійчук В.І. "Українізація Росії". Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923 – 1932 роках. – К., 2000. – 336 с.
- ⁴⁴ Розовик Д.Ф. Національно-культурне будівництво в Україні у 1917 – 1920 рр.: Автореферат дис. ...док. іст. наук. – К., 2004.

В статье подается периодизация развития исторических знаний, которые касаются национально-культурной политики Украины 1921 – 1939 гг.

Ключевые слова: историография, историческая наука, национально-культурная политика.

The periodization of the development of historical knowledge about the national-cultural policy of Ukraine in 1921 – 1939 is covered in the article.

Key words: historiography, science of history, the national-cultural policy.